

подібне. Більше того, студенти, аспіранти і викладачі, які пройшли навчання і стажування в закордонних університетах, нерідко опиняються в статусі "понаїхали тут". Нерідко маємо і недобросовісну конкуренцію. Дійсно, навіщо довгий час писати одну статтю зі сподіванням опублікувати її в Nature, якщо можна за рік написати десяток статей у "провідні вітчизняні журнали" і бути оточеним пошаною і повагою. Для того щоб перемогти конкурентів і стати кращими, потрібно грати зі світовими університетами на єдиному полі глобального академічного ринку, прийнявши загальні для всіх правила і стандарти якості. Вийти на те поле, на якому вже пред-

ставлені університети США, Англії, Франції, Сінгапуру, Австралії, Китаю, та намагатися грати за загальноприйнятими правилами.

Зрозуміло, що зазначені вище напрями реформування університету не є чимось аж дуже новим – таким шляхом вже пройшли багато університетів світу. Але саме розуміння академічною спільнотою нашого університету потреби невідворотності реформи може дати новий поштовх для розвитку, без якого ми опиняємося в загрозі залишитися на узбіччі цивілізованого академічного процесу.

Надійшла до редколегії 17.02.2014

В. А. Бугров

ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ: ИДЕЯ УНИВЕРСИТЕТА

В статье рассматриваются основные моменты реформирования университета в контексте мировых тенденций развития высшего образования.

Ключевые слова: университет, реформирование, образование.

V. A. Bugrov

PROGRAM OF DEVELOPMENT: IDEA OF THE UNIVERSITY

This article is about of the highlights of reforming the university in the context of global trends of higher education.

Keywords: university, reforming, education.

УДК 111.84+17.01

А. О. Баумейстер, канд. філос. наук, доц., докторант, КНУТШ, Київ

ПРАГМАТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ І ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТИВНУ ЗНАЧУЩІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ І НОРМ. ДИСКУСІЯ МІЖ ГІЛАРІ ПАТНЕМОМ І ЮРГЕНОМ ГАБЕРМАСОМ

У статті аналізується дискусія між Гіларі Патнемом і Юргеном Габермасом стосовно можливості раціонального обґрунтування об'єктивної значущості практичних цінностей і норм.

Ключові слова: прагматичний реалізм, мовні ігри, практичні норми та цінності.

Гіларі Патнем у лекціях 1985 року здійснює перехід від онтологічного інтерналізму, який він розвивав у роботі "Розум, істина та історія" (1981), до так званого "прагматичного реалізму" (*pragmaticrealism*). Цей прагматичний реалізм можна розуміти як середній шлях між метафізичним реалізмом й антиреалізмом [2, S. 57]. Поворот до прагматизму у Патнема дається знаки передусім у тому, що він у своїх філософських дослідженнях намагається свідомо дотримуватися чотирьох "прагматистських" тез, які він вважає принциповими для сучасного мислення: (1) *антискептицизм*, (2) *фаліблізм*, (3) *заперечення дихотомії цінностей і фактів* та (4) *примат практики*. Ми вже бачили, що ці тези були характерні для Патнемової філософії й раніше, але з кінця 80-х років прагматистська перспектива стає у нього дедалі виразнішою. Суть прагматизму полягає за Патнемом у тому аби "підкреслити перевагу позиції дієвця" [8, p. 70].

Перша теза враховує той факт, що будь-який сумнів потребує як раціонального обґрунтування, так і певного переконання. *Друга теза* наголошує на тому, що будь-яке переконання може бути піддане критиці і, врешті-решт, зазнати суттєвої ревізії. *Третій тезі* Патнем дотримувався ще в "Розумі, істині та історії", але у середині 90-х він її значно посилює. У "Прагматизмі" він, із посиланням на Джеймса, стверджує, що факти, цінності та теорії взаємодіють і перебувають у стані взаємозалежності (*fact, value and theory are all seen by James as interpenetrating and interdependent*) [5, p. 7]. До цієї тези я ще повернуся у зв'язку із обговоренням об'єктивності практичних норм. *Четверта теза* підкреслює те, що людське мислення є певною діяльністю, яка корелює із природною і соціальною реальностями. Наукове дослідження передбачає "кооперативну інтеракцію

з навколишнім світом" (*inquiry is cooperative human interaction with an environment*) [5, p. 70]. У такому контексті, коли підкреслюється примат практики, Патнем убачає багато спільних рис у позиціях Вільяма Джеймса, Канта і пізнього Вітгенштайна [5, p. 52]. Як на мене, це дуже сміливе висловлювання...

Але чи взагалі можна назвати Патнема прагматистом? Так, він дійсно посприяв розвитку прагматистської аргументації ("аргументації в душі прагматизму" за його власним висловом) і багато зробив для актуалізації прагматистської філософії в останні десятиріччя [10, S. 17]. Річард Бернстайн рішучіше за Марі-Луїзу Ратерс і Маркуса Вілашека стверджує прагматистський характер філософії Патнема: "Патнем безперечно є одним із найбільш видатних прагматистських мислителів нашого часу" [1, S. 47]. Мабуть ближчим до істини є Джеймс Кенент. Він вважає, що останнім часом Патнем все менше прагне розробляти якісь нові філософські "позиції", а радше схиляється до того, щоб артикулювати власну незадоволеність різноманітними формами ортодоксії, що панують нині в англо-американській філософії [1, S. 33].

Але головне твердження Патнема (і за часів "внутрішнього реалізму", і за часів "прагматичного реалізму"), яке є принципово важливим для мого дослідження, звучить так: "Філософія – це *спроба досягти блага*" [6, p. xi]. Це твердження зустрічається вже у "Розумі, істині та історії". Попри зміни різноманітних перспектив, Патнемова позиція у питанні про стосунок філософії до практики залишилася незмінною. Якщо філософія є спробою досягти блага, то важливо відповісти на запитання: *як нам розуміти благо?* У свою чергу, розуміння блага залежить від прояснення двох питань: *що таке практики і як нам уникнути суб'єктивізму і релятивізму*

му у царині практичних норм і цінностей? Моя попередня гіпотеза полягала в тому, що Патнему в рамках концепції внутрішнього реалізму не вдається подолати практичний релятивізм. То може це завдання можливо розв'язати в рамках прагматичного реалізму? Адже Патнемові на стадії прагматистського повороту йдеться про те, аби "універсалістичне і ліберальне розуміння етики й соціальної теорії поєднати із тим фактом, що також і моральні цінності є частиною історично-зумовлених форм життя" [10, S. 16]. Спробую поступово відповісти на всі три поставлені запитання.

З якої перспективи тепер, після "прагматистського повороту", дивиться Патнем на практики і практичні норми? Прояснити проблему нам допоможе нещодавня дискусія між Патнемом і Габермасом. Останній називає позицію Патнема "прагматизмом в дусі Канта" (*ein Pragmatismus aus Kantischem Geist*) [3, S. 280]. Хоча на відміну від Канта Патнем намагається розв'язати проблему об'єктивності ціннісних суджень без звертання до царини належного (*Sollen*), стверджуючи радше "континуум" між судженнями про факти і судженнями про цінності. За Габермасом, у практичній філософії Патнем схиляється до версії внутрішнього реалізму. Тобто, на відміну від Апеля, Габермас не вважає, що позиція Патнема змінилася докорінно з 1981 року. Патнем продовжує сповідувати внутрішній реалізм, хоча і з "несуттєвими модифікаціями" [3, S. 283]. З епістемологічної перспективи внутрішній реалізм постулює нерозривний зв'язок мови і реальності. Причому йдеться не про "мову світу", а про множину мов, що їх ми вживаємо заради наших власних цілей [5, р. 29]. Такий погляд Габермас вважає мовним трансценденталізмом (*Konzeption eines Sprachtranszendentalismus*), хоча одразу зазначає, що сам Патнем уникає поняття трансцендентального (тут Габермас помиляється) [3, S.284]. Мовним трансценденталізмом Патнемову позицію коректно назвати через те, що у Патнема концептуальні системи або мови є "ансамблями умов можливості" (*Ensembles von ermöglichenden Bedingungen*): ми можемо корегувати наші переконання у кооперативній взаємодії зі світом і в дискурсивній взаємодії один із одним. Змінюване знання про світ поступово змінює і наші концепти (наукові мови). Кантів трансцендентальний суб'єкт розпадається на множину спроможних до мовлення і дій суб'єктів, що перебувають в рамках мовно-артикульованих життєсвітах.

Тут Патнем цілком у дусі Вітгенштайна стверджує, що ми не можемо описати наше вживання слів у мовних іграх без уживання тих концептів, що корелюють із цими мовними іграми [5, р. 286]. Якщо коротше: ми не можемо описати мовні ігри ззовні, не граючи у ці ігри. Наукові дискурси вбудовані у життєсвітові контексти. Проте така позиція ще не є свідченням релятивізму у сильному значенні. "Безперечно, не існує незалежного від контексту уживання розуму, так само як не існує стандартів раціональності, які б не потребували власної інтерпретації в рамках локальних перспектив. Проте у процесі самої критики, розум перформативно вберігає себе від усіх локальних точок погляду" [3, S. 288]. Розуму внутрішню властиво долати межі усіх контекстів. Сказане дозволяє зрозуміти, як Патнем розуміє практику. Та або інша практика утворює цілісний контекст, в якому поєднується мова і реальність і в рамках якого раціональні індивіди взаємодіють із зовнішнім світом і один із одним.

Згадані теоретичні настанови Патнема дозволяють тепер належним чином зрозуміти його практичну філософію. Патнем не поділяє вузьких сциєнтистських поглядів на раціональність. Те, що певні дискурси не є науковими, не означає, що вони ірраціональні; науки не вичерпують всього, що ми можемо знати. Така оцінка

Патнемових поглядів на раціональність дає змогу Габермасу стверджувати, що за Патнемом теорія пізнання без етики є неповною, "адже розум сам по собі є практичним" (курсив – А. Б.) [3, S. 290]. Кооперативний пошук істини посутньо є нормативно-структурованою діяльністю: наукове дослідження виявляє внутрішню ціннісну структуру. Такі когнітивні цінності як когерентність, простота або елегантність теорій, так само регулюють нашу поведінку (аж до вибору тієї чи іншої теорії), як і етичні цінності. І якщо наукові дослідження можуть скеровуватися за допомогою ціннісних орієнтирів, то чому ж ціннісні судження в інших сферах не можуть мати об'єктивну значущість?

Подібні міркування дозволяють Патнему аргументувати на користь об'єктивності етичних норм і цінностей. Але в якому сенсі Патнем каже про їхню об'єктивність? Він стверджує, що такі абстрактні поняття як "добрий" і "правильний", або "належне" і "обов'язок" відіграють у всіх оцінювальних мовах завжди ту саму граматичну роль. "Саме цей загальний семантичний вимір уможливорює позаконтекстуальні ціннісні судження про способи поведінки в інших культурах" [3, S. 296]. Мені ці міркування видаються не зовсім переконливими. Достатньо навести приклад із діалогу Платона "Євтифрон". Там священик Євтифрон і Сократ по-різному розуміють обов'язок слухатися богів. Для Євтифрона вислів "людина має робити те, що велють боги" означає заради божественного закону переслідувати свого отця (адже і боги піднімали руку на своїх отців), а для Сократа цей вислів означає вимогу досліджувати ідею благочестя, яку мають визнавати не тільки всі люди, але і всі боги. Євтифрон вважає свій вчинок "правильним" і "благочестивим", хоча за контекстом ми розуміємо, що він чинить нечесливо і порушує волю богів. Що з того, що ми витлумачимо слово "обов'язок" за допомогою речення "вимога слухатися велін авторитетної особи (групи осіб, інституції тощо)"? У такому сенсі слово "обов'язок" буде зрозумілим чи не для кожної культури. Питання тільки в тому, що антагонізм виникає на рівні розуміння джерел і природи авторитету. Кант, наприклад, вважав, що вищий авторитет – це авторитет розуму. Габермас витлумачує цей розум комунікативно. А от Патнем, до певної міри поділяючи деякі тези Канта і Габермаса, навряд чи зможе погодитися з їхніми версіями практичного універсалізму.

Патнем заперечує деонтологічне розрізнення універсалістичної моралі справедливості і партикулярних етик життєвих стратегій [3, S. 296]. З іншого боку, він як "реаліст" не погоджується із розрізненням "істини" і "моральної правильності" (тобто, за Габермасом, він чітко не розрізняє теоретичний і практичний розум). "Заперечення різниці між значущістю істинного і належного (*die Ablehnung einer Differenz zwischen Wahrheits- und Sollgeltung*) веде до стирання різниці між партикулярними цінностями і загальнообов'язковими моральними нормами дії. А касування цього деонтологічного розрізнення завдає прямої шкоди універсалістичній концепції моралі" [3, S. 299]. Габермас наважується навіть поставити достатньо різке запитання: чи взагалі можна поєднати принципи егалітарного універсалізму, права людини і демократію, нормативні підстави диференційованого плюралізму (за які виступає як Патнем, так і прагматизм) із прагматистською етикою цінностей?

Відповідаючи на закиди Габермаса, Патнем спочатку вказує на тези, які Габермас йому *хибно приписує*: (1) всі коректні емпіричні висловлювання мають той самий тип значущості, (2) слово "істинний" є спільним ім'ям для всіх цих висловлювань і (3) всі коректні етичні висловлювання мають той самий тип значущості [що й

емпіричні висловлювання] [4, S. 309–310]. Уточнюючи першу тезу, Патнем зазначає, що коректні емпіричні висловлювання не утворюють жодного гомогенного класу, адже вони відповідають реальності не в ідентичний спосіб. У царині емпіричних висловлювань ми радше знаходимо множину різноманітних мовних ігор. Поняття "емпіричні висловлювання" вживається тут у звичайному сенсі: йдеться про речення, що виражають стосунки до речей і подій ("коти ловлять мишей", "вода є H₂O", "Марія кохає Івана" тощо). Але, зауважує Патнем, "разом із Вітгенштайном і Джеймсом я не вважаю, що "стосунок до", "позначення" і подібні вирази мають справу із *тим самим* відношенням між певними виразами і речами, які їм відповідають. Існує багато *типів* "відповідностей" (на що вказує Джеймс); також існує багато різних методів проєкції (на що вказує Вітгенштайн). Стосунок до чийогось захоплення музикою відрізняється від стосунку до *столів і стільців*, а ці обидва типи стосунків відрізняються від стосунку до чийось *жорстокості* або до *маніпуляції публічною думкою*" [4, S. 311]. Не всі емпіричні висловлювання є науковими висловлюваннями і не всі вони можуть бути перевірені за допомогою того самого методу. Існують також висловлювання, які є водночас емпіричними висловлюваннями й ціннісними судженнями (наприклад, твердження: "європейські колонізатори часто жорстоко поводилися з аборигенами"). Патнем називає себе плюралістом у тому сенсі, що він припускає існування слухних (правильних) висловлювань у множині різноманітних мовних ігор.

Далі Патнем докладно обговорює другу тезу, що маркує Габермасове нерозуміння його позиції і дуже коротко зупиняється на *третьій* тезі (яка є для нашого дослідження більш важливою). Габермас стверджує, що Патнем (2) вживає слово "істинний" для всіх коректних емпіричних висловлювань, але при цьому (3) не проводить чіткого розрізнення між суцим і належним, "уникає відповідного розрізнення царин значущості (значущості істини і значущості належного)" [3, S. 298]. Тому, на думку Габермаса, Патнем приписує також і всім етичним висловлюванням тип значущості, властивий для емпіричних висловлювань. Як я щойно зауважив, Патнемова відповідь більше зосереджена на спростуванні другої тези. Тут він розрізняє три версії так званої "цитато-скасувальної" теорії істини (версії Карнапа, Фреге і пізнього Вітгенштайна, що її дотримується і сам Патнем). Цей екскурс дозволяє Патнему чіткіше окреслити власну позицію: предикат із логічною властивістю "істинний" є необхідним саме з *логічних*, а не із *дескриптивних* підстав [4, S. 314]. Тому на логічному рівні ми можемо приписувати "істинність" (або хибність) усім висловлюванням, до яких ми можемо застосувати логіку.

Візьмемо Патнемів приклад, який аналізує Габермас: "Якщо Петро буде більше займатися, то він може стати кращим філософом". Факт інтенсивних студій, що їх можна описати за допомогою емпіричного висловлювання (наприклад, "Петро багато займається", або "Петро читає багато книжок", "Петро активний на семінарах", або "Петро відвідує всі лекції") треба відрізнити від оцінювального судження "стати кращим філософом" (тут ми потребуємо оцінювального судження "Петро є кращим філософом ніж Іван"). Так можна коротко сформулювати суть Габермасової критики. Щоб загострити свою тезу Патнем пропонує інший приклад: (1) якщо Іван буде більше репетирувати, він буде краще грати на фортепіано; (2) Іван багато репетирував, отже (3) Іван тепер краще грає на фортепіано" [4, S. 315]. За Патнемом ми маємо тут слухний умовивід, незважаючи на те, що "якщо-твердження" є дескриптивним, а

"отже-твердження" є ціннісним судженням. І в першому, і в другому прикладі *логіка поєднує всі твердження, незалежно від їх семантичних контекстів*.

Утім, на головне зауваження Габермаса (про стирання границь між суцим і належним) Патнем, на жаль, відповідає вкрай лаконічно: "Фактично я не вважаю, що всі емпіричні висловлювання або всі наукові висловлювання належать до спільного модусу значущості. Я також добре усвідомлюю різницю між "суцим" і "належним" (хоча я так само добре усвідомлюю, що у багатьох контекстах межа між ними досить нечітка)" [4, S. 316]. Дуже характерна відповідь (якщо це взагалі можна вважати відповіддю)! Габермас каже Патнему: ти не береш до уваги принципове розрізнення суцього і належного, що призводить до небажаного змішування універсалістичної моралі й партикулярної етики цінностей. А Патнем відповідає: ні, я усвідомлюю це розрізнення, але у *багатьох випадках* воно нечітке й дуже умовне (характерно, що Патнем у своїй дискусії із Габермасом, часто посилається на пізнього Вітгенштайна). Іншими словами: це розрізнення не відіграє якоїсь принципової ролі у практичній філософії.

Там, де ми чекали від Патнема відповіді на головне запитання, там ми отримали лише лаконічний коментар, за яким можуть приховуватися різні, навіть протилежні практично-філософські настанови. Патнем критикує Габермаса за те, що той розуміє цінності у *некогнітивний спосіб*. Ця критика була головною темою Патнемової доповіді, прочитаної ним на святкуванні 70-літнього ювілею німецького філософа (у 1999 році). Патнем 12 років потому іронічно зауважує, що Габермас досі не відповів на його критику [4, S. 306]. Зі свого боку Габермас тільки побіжно згадує "прагматистські орієнтований аристотелізм" (!) Патнема і його розв'язання проблеми об'єктивності ціннісних суджень в стилі Вітгенштайна (що Патнем непрямо підтверджує). У цій дискусії, як мені здається, перевага на боці Габермаса. Якщо Патнем не в змозі надати добрі аргументи на користь морального універсалізму (або не-релятивістичної версії практичної філософії), то Патнемові звинувачення в бік Габермаса з приводу не-когнітивного розуміння ціннісних суджень має значно менший ефект. Що з того, що ми будемо надавати раціональні підстави ціннісному релятивізму?

Патнем цілком слушно критикує розрізнення норм і цінностей, яке пропонує Габермас: мовляв, норми мають об'єктивну значущість, а цінності – ні [9, S. 238]. Також можна погодитися із Патнемом у тому, що поза каталогом різноманітних людських цінностей, не існує жодного словника, в термінах якого ми можемо формулювати норми. Але як нам дійти згоди в рамках "цілої низки комплементарних моральних образів" [8, р. 52]? А якщо, як це робить Рут Анна Патнем, ввести у гру розрізнення *правил і принципів* (це розрізнення, запропоноване Дьюї, ми зустрічаємо також у теоретика права Рональда Дворкіна), то перед нами виникне більш нагальна потреба надати раціональні аргументи на користь універсальності базових практичних принципів [9, S. 242]. Сам Патнем стверджує, що він розв'язує проблему практичного релятивізму спираючись на пізнього Вітгенштайна. Що це за стратегія? Ніскільки вона дозволяє уникнути релятивізму, водночас стверджуючи радикальний плюралізм наших практичних настанов?

Патнем вважає, що ми краще зрозуміємо проблему, якщо змінимо перспективу розгляду: якщо побачимо релятивізм не очима метафізичного фундаменталіста, а якщо будемо розглядати релятивізм і метафізичний фундаменталізм (прагнення надати метафізичне обґрунтування нашим практикам) як прояви тієї самої

хвороби [7, р. 177]. Патнем убачає у позиції пізнього Вітгенштайна аргументативний потенціал, що дозволяє нам, з одного боку, відмовитися від метафізичного (онтологічного) обґрунтування плюралістичної мережі практик, а з іншого боку, уникнути практичного релятивізму. Чи можемо ми погодитися із Патнемом і пристати до Вітгенштайнової стратегії? Чи дійсно у пізнього Вітгенштайна ми зможемо знайти засоби, що уможливають іманентне обґрунтування практик без звернення до онтології? Тільки відповіді на ці запитання дозволять прояснити, якою мірою Патнемове розуміння практичної раціональності має у своєму розпорядженні достатні пояснювальні ресурси.

Список використаних джерел:

1. Bernstein R. J. Putnams Stellung in der pragmatischen Tradition // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.33-48.

A. O. Баумейстер

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ И ВОПРОС ОБ ОБЪЕКТИВНОЙ ЗНАЧИМОСТИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И НОРМ. ДИСКУССИЯ МЕЖДУ ХИЛАРИ ПАТНЕМОМ И ЮРГЕНОМ ХАБЕРМАСОМ

В статье анализируется дискуссия между Хилари Патнемом и Юргеном Хабермасом, посвященная проблеме рационального обоснования объективной значимости практических ценностей и норм.

Ключевые слова: прагматический реализм, языковые игры, практические нормы и ценности.

A. O. Baumeister

PRAGMATIC REALISM AND QUESTION ABOUT OBJECTIVE VALIDITY OF THE PRACTICAL VALUES AND NORMS. DISCUSSION BETWEEN HILARY PUTNAM AND JÜRGEN HABERMAS

The article analyzes debate between Hilary Putnam and Jürgen Habermas around the problem of justification of objective validity of the practical values and norms.

Keywords: pragmatic realism, language games, practical norms and values.

УДК 130.2

Н. В. Бородина, канд. филос. наук, доц., ОНПУ, Одесса

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ЖЕСТОКОСТИ В ИСКУССТВЕ

В философском дискурсе XX века жестокость в искусстве понималась как признак широты таланта и особой выразительности творческого поиска. Проведенное исследование показало, что проявление жестокости – это следствие недостатка таланта и невозможности найти более адекватные способы для самовыражения.

Ключевые слова: жестокость, арт-объекты, деструктивность, катарсис.

В XX и XXI веке все более популярным методом изучения духовности становится анализ произведений искусства. Причиной этого во многом стало утверждение парадигмы структурализма, а широкое распространение и доступность информации сделало возможным постоянный мониторинг изменения тенденций в духовности общества. Традиционным стало составление списков наиболее популярных произведений искусства, которые могут служить ориентиром эволюции системы ценностей человечества. Анализируя списки лучших книг, лучших спектаклей и лучших кинофильмов XX века, нельзя не задуматься о том, сколько в них произведений, описывающих события потрясающей жестокости. Холокост, Гулаг, война в Сербии и Чечне, расправы с инакомыслящими – именно они стали материалом для создания наиболее значимых произведений культуры.

Феномены жестокости пронизывают всю культуру XX века, им пытаются найти оправдание, дать философское осмысление, объявить символами эпохи. Несмотря на "узаконенность" жестокости в арт-сфере, нельзя сделать однозначный вывод о росте жестокости и деструктивности духовности в целом, так как в сфере повседневной жизни (законодательство, научные эксперименты и др.) все больше говорится о необходимости найти способ ограничить проявления жестокости, выявить рамки, что считать узаконенной жестокостью, а какое проявление жестокости все-таки выходит за рамки дозволенного.

2. Case J. Pragmatische Aspekte von Putnams Begriff der Forschung // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.49-63.
3. Habermas J. Werte und Normen. Ein Kommentar zu Hilary Putnams Kantischem Pragmatismus // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.280-305.
4. Putnam H. Antwort auf Jürgen Habermas // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.306-321.
5. Putnam H. Pragmatism. An Open Question. – Oxford: Blackwell, 1995. – 106 p.
6. Putnam H. Realism with a Human Face. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1990. – 347 p.
7. Putnam H. Renewing Philosophy. – Oxford: Blackwell, 1992. – 234 p.
8. Putnam H. The Many Faces of Realism. – La Salle: Open Court, 1987. – 112 p.
9. Putnam R. A. Moralische Objektivität und Putnams Philosophie // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.225-244.
10. Raters M.-L., Willaschek M. Einleitung: Hilary Putnam und die Tradition des Pragmatismus / Marie-Luise Raters, Markus Willaschek // Marie-Luise Raters, Markus Willaschek (Hrsg.). Hilary Putnam und Tradition des Pragmatismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – S.9-29.

Надійшла до редколегії 17.02.2014

Проблема жестокости, равно как и сам феномен желания человека совершать агрессивные деструктивные действия, стала предметом исследования как среди психологически ориентированных исследователей (теория врожденной агрессивности К. Лоренца), социально ориентированных философов (деструктивность как реакция на отказ от свободы у Э. Фромма), так и искусствоведов (В. Бычков). Особый интерес представляют работы апологетов практического внедрения жестокости в искусство, таких как А. Арто и Г. Ницша, предложивших не только арт-проекты, но и философские их обоснования.

Цель исследования – выявить причины легализации жестокости в искусстве. Культивирование жестокости в искусстве (при нелегитимности жестокости во всех остальных сферах жизни) основывается на понимании искусства как "ненастоящего", субъективного псевдомира, позволяющего смоделировать альтернативную реальность. Между жестокостью в искусстве и "реальной жестокостью" всегда проводилось принципиальное смысловое разделение.

Исследования проявлений жестокости в реальности, в отличие от смоделированного жестокого действия в искусстве (в этом плане жестокость в искусстве сродни с научным экспериментом, так как эксперимент – это всегда искусственно созданная ситуация, целью которой является демонстрация определенного эффекта) в первую очередь ставили своей целью установить причины